

מפיהם ולא מפי כתבם

טוביה גנוט

מקור הדין

דין מפיהם ולא מפי כתבם מופיע בשני הקשרים עיקריים: אומרת הגמרא בכתובות (כ" ע"ב): **"ת"ר** כותב אדם עדותו על השטר ומעיד עליה אפילו לאחר כמה שנים. אמר ר' הונא: והוא שזוכרה מעצמו. ר' יוחנן אמר: אפילו שאין זוכרה מעצמו".

מקור נוסף מופיע בגמ' ביבמות (ל"א ע"ב). הגמרא מקשה מדוע לא קבעו לכתוב זמן בשטר קידושין, ואחד התירושים הוא שאין תועלת בזמן בקידושין, כיוון שעיקר השימוש בזמן הוא במקרה שתזנה, על מנת לדעת אם זנתה לפני הקידושין או אחרי. ואילו בקידושין אם שטר הקידושין יהיה אצל האשה היא תמחק את הזמן, ואם השטר יהיה אצל הבעל, יכול להיות שהבעל נשוי לבת אחרת, והוא ימחק את הזמן אם תזנה תחתיו על מנת לחפות עליה ("גזירה משום בת אחרת"). הגמרא מעלה אפשרות לשים את שטר הקידושין אצל העדים, והיא דוחה אפשרות זו כיוון שאם העדים זוכרים את הקידושין אין צורך בשטר, שהרי הם יכולים להעיד מזיכרון, ואם אינם זוכרים את העדות, השטר לא יועיל כיוון שזו עדות מן הכתב, ויש כלל שצריך להיות **"מפיהם ולא מפי כתבם"**.

עדות מתוך הכתב

כאמור לעיל בגמרא בכתובות, אם יש שטר ועדים באים להעיד את הכתוב בו, ר' הונא סובר שהם צריכים לזכור את הכתוב בשטר, אחרת זו עדות מן הכתב¹. ר' יוחנן לעומתו סובר שיכול להעיד מתוך הכתב, אפילו אם אינו זוכר את העדות מעצמו².

1. לשיטתו צריך להבין מה התועלת בכתוב השטר, שהרי הגמרא כותבת: "כותב אדם עדותו על השטר ומעיד עליה", משמע שיש לו תועלת בזה, ואילו משיטת ר' הונא משמע שבכל אופן עליו לזכור את העדות, אם כן אין לו שום תועלת מכתובה זו.
2. יש לברר האם אינו מקבל כלל את הדין של מפיהם ולא מפי כתבם.

תוספות ביבמות (ל"א ע"ב, ד"ה "דחזו בכתבא") מקשה מהגמרא בבבא קמא (צ"ח ע"א), הכותבת, שאדם שנשרפו שטרותיו יכול להביא אנשים שזוכרים את הכתוב בשטר ולכתוב שטר חדש על פי עדותם. ואם כן, זו עדות מן הכתב? ומתוך, שהבעיה בעדות מן השטר היא להעיד על המקרה כאילו הם עצמם ראו את המקרה³, אבל ניתן להעיד שהיה שטר כזה, ועל פי עדות זו לכתוב שטר חדש שכתוב בו שהיה שטר שנכתב על מקרה מסויים, והוא יועיל במקום השטר הישן.

שיטת רוב הראשונים⁴ היא, שעדות זו שהוא כותב אינה בשטר ממש, אלא הוא כותב "על פנקסו" על מנת לזכור את העניין מעין "זכרון דברים". לשיטת ר' הונא צריך לזכור את העדות, והכתב משמש על מנת להזכיר לעד פרטים קטנים שהוא מסתפק בהם. ואילו ר' יוחנן סובר שגם אם שכח את העדות וכאשר ראה את הכתב נזכר במקרה, יכול להעיד ואין זה מפי כתבו.

התוספות ר"ד חולק על שיטתם בהסבר דברי ר' הונא, לשיטתו ר' הונא אוסר אפילו להביט בכתב על מנת להיזכר בפרטים קטנים מתוך עדותו, לשיטתו הכתב מיועד על מנת שהעד יקרא בו ולא ישכח את העדות, אבל אם שכח אפילו מקצת עדותו, אינו יכול לקרוא בכתב כדי להיזכר בפרטי המעשה, כיוון שאז זו עדות מן הכתב.

הסברים נוספים בסוגיה בכתובות

שיטה נוספת המובאת ברשב"א על הגמרא בכתובות בשם ר' אחא משבחא גאון⁵ הטוען, שיש להשמיט את המילה "מעצמו" ויש לקרוא את הגמרא כך: "אמר ר' הונא: והוא שזוכרה. ור' יוחנן אמר: אע"פ שאינו זוכרה". לשיטתו, הגמרא אינה עוסקת כלל בדין הכותב על פנקסו (כפי שמסבירים רוב הראשונים), אלא סוגיה זו דנה בדיני קיום שטרות. לשיטתו, משמעות המילים: "כותב אדם עדותו על השטר ומעיד עליה", היא שאדם יכול לכתוב שטר על עדות מסוימת ולקיים את השטר אפילו לאחר כמה שנים. ר' הונא סובר שיכול לקיים את השטר כל עוד זוכר את העדות עצמה, ר' יוחנן לעומתו סובר שאין צורך לזכור את העדות על מנת לקיים את השטר⁶.

3. וכן עדים ששכחו את עדותם שיעידו על המקרה עצמו מפי שטרם.

4. מובא ברא"ש בכתובות כ' ע"א אות ט"ז באמצעו, בשם היש מפרשים, וכן ברש"י בסוגיתנו.

5. הרשב"א כותב שהוא נוטה לקבל שיטה זו.

6. כאשר אחרים מקיימים את השטר אין צורך, ואף אין אפשרות שיזכרו את העדות, אלא ברור שהעדות בקיום ע"י אחרים היא על החתימות, אבל ר' הונא שמצריך זכירה של העדות

שיטה נוספת המופיעה ברשב"א בשם ר' האי גאון. לשיטתו, הגמרא דנה כאן בשני דינים שונים. דין ראשון הוא, שניתן להעיד או לכתוב שטר על עדות אפילו לאחר כמה שנים ואין חוששים שמא נשתנה דבר זה. בדין השני חולקים ר' הונא ור' יוחנן ומחלוקתם היא, האם כאשר אדם מעיד עליו לזכור את כל העדות בעצמו (ר' הונא), או שהוא יכול לסמוך על אחר שמזכיר לו מעט מהעדות, ובעזרתו הוא נזכר בשאר העדות (ר' יוחנן), ומחלוקת זו אינה קשורה כלל לדיני שטרות.

בנוגע לאפשרות להזכיר לעד מעט מן העדות על מנת שייזכר מעצמו בשאר העדות, הגמרא שואלת האם בעל הדין עצמו יכול להזכיר לעד, ועונה שאם הוא תלמיד חכם אפשר להזכיר את העדות. לא ברור מלשון הגמרא מי צריך להיות תלמיד חכם, הבעל דין שמזכיר לעד או העד עצמו, הראשונים חולקים בנושא זה. רש"י בכתובות (כ" ע"ב, ד"ה "ואי צורבא מרבנן הוא") ותוספות רי"ד, סוברים שכאשר העד תלמיד חכם יכול הבעל דין להזכיר לעד את העדות, הרמב"ם לעומתו (הל' עדות פ"ג ה"ג) סובר שאם הבעל דין תלמיד חכם הוא, יכול להזכיר לעד את העדות, וכן מובא בשטמ"ק בשם ר' האי גאון.

שליחת עדות כתובה לבית דין

רש"י על הפסוק: "על פי שני עדים או על פי שלשה עדים יקום דבר"⁷ מפרש "מפיהם ולא מפי כתבם", וכן מביא הרמב"ם (הל' עדות פ"ג ה"ד): "דין תורה שאין מקבלין עדות לא בדיני ממונות ולא בדיני נפשות אלא מפי העדים שנאמר: "על פי שנים עדים" - מפיהם ולא מכתב ידן".

וכן תוספות ביבמות (ל"א ע"ב, ד"ה "דחזו בכתבא") מביא את שיטת רש"י, "פירש רש"י על פי שנים עדים, שלא ישלחו כתבם לבי"ד". בניגוד לשיטות הנ"ל תוספות ממשיך ומביא את שיטת ר"ת, שסובר שניתן לשלוח לבי"ד עדות בכתב, ואין זה נחשב כעדות מפי הכתב כיוון שזוכרים עדותם. תוספות מביא את הגמרא בגיטין (ע"א ע"א) "ואם לא יגיד" - פרט לאילם שאין יכול לדבר". ומקשים בגמרא מדוע לא יעיד מתוך הכתב? הגמרא מתרצת שדיני עדות הם מיוחדים, כי יש בהם כלל "מפיהם ולא מפי כתבם".

כאשר העדים עצמם מקיימים את השטר, מסביר שכאשר העד עצמו מקיים את השטר והוא אינו זוכר את העדות, הרי הם כמכחישים עדותם.

7. דברים יט, טו.

התוספות ביבמות מוסיף בפירוש הגמרא⁸ שכל הראוי להעיד בפה אין כתיבה פוסלת בו⁹, ולכן מי שיכול לדבר יכול לשלוח עדותו לבי"ד.
 "נתיבות המשפט" (ח"מ כ"ח ס"ק ו') כותב בשיטת ר"ת, שהשולח עדותו לבית דין אין זה נחשב כאמירה עד שיגיע כתבו לבי"ד, לכן אם מתו העדים או ששכחו עדותם לפני שהגיע הכתב לבי"ד, אף לשיטת ר"ת זה לא יועיל.

בירור בדברי הסמ"ע

הטור (ח"מ כ"ח) מביא את שיטת רש"י והרמב"ם, ומוסיף שבדיני ממונות הקילו שמקבלים עדות שבכתב, כדי שלא לנעול דלת בפני לווים. מוסיף הטור, שמקבלים עדות זו אפילו אם אין העדים קיימים¹⁰. וכן פוסק השו"ע (שם י"ב) וזה לשונו: "חותכין דיני ממונות בעדות שבשטר אע"פ שאין העדים קיימים כדי שלא תנעול דלת בפני לווין".

הסמ"ע בס"ק מ"ג כותב: "ודווקא שהוא שטר גמור התירו משום תיקון העולם כדי שלא תנעול דלת שלא ילוו". בהמשך דבריו, משנה הסמ"ע את ההבנה בשיטת ר"ת וזה לשונו: "לאפוקי אם כתבו בפנקסיהם דלא מהני אפילו לר"ת וסיעתו כשאין העדים לפנינו, דהוה ליה כאילמים שאין ראויים להעיד". נקודה זו תמוהה ביותר, כיוון שר"ת כותב בפירוש שניתן לשלוח עדות כתובה לבי"ד, מכיוון שהעדים ראויים להעיד (בהמשך מאמרנו נדון בשאלה זו).

הש"ך מסביר, שהסמ"ע מבסס את דעתו על הרמב"ם בהל' עדות (פ"ג ה"ד):
 "דין תורה שאין מקבלים עדות לא בדיני ממונות ולא בדיני נפשות אלא מפי העדים שנאמר: "על פי שנים עדים" מפיהם ולא מכתב ידן. אבל מדברי סופרים, שחותכין דיני ממונות בעדות שבשטר אע"פ שאין העדים קיימים כדי שלא תנעול דלת בפני לווין".

8. לשיטת ר"ת.

9. ע"פ הגמרא במנחות (ק"ג ע"ב) "הראוי לבילה - אין בילה מעכבת בו, וכל שאין ראוי לבילה - בילה מעכבת בו".

10. חשוב לשים לב שאין זה דעת ר"ת, כיוון שר"ת סובר שאם מתו בטלה עדותם (כך בכל אופן מסביר הנתיבות, וזהו הפשט בדברי ר"ת).

הש"ך מציין שהאחרונים הבינו את הרמב"ם כהבנת הסמ"ע, שדווקא בשטר גמור התירו מפני תיקון העולם. על הסמ"ע הקשו קושיות רבות¹¹. בכל מקרה, הלכה זו ברמב"ם נשאר דחוקה, אם כי ניתן לדייק ברמב"ם שלא כמו שדייקו שאר האחרונים - "בעדות שבשטר" - שהכוונה בשטר ממש, אלא ניתן להסביר כוונתו כפשט סוגייתנו שמדברי סופרים חותכים דין בעדות ששלחה בכתב¹² (כלומר פנקס) על מנת שלא לנעול דלת בפני לווים, אבל אם זה היה שטר גמור דנים על פיו אפילו בדיני נפשות. בניגוד לכך, אם היה כותב הרמב"ם "אבל מדברי סופרים שחותכין דיני ממונות ע"י שטר" (ולא ע"י **עדות שבשטר**¹³, כפי שכתב) רק אז היה זה לשון של שטר ממש, ואם כן יוצא שהוא מקבל את שיטתו של ר"ת¹⁴ בדיני ממונות על מנת שלא לנעול דלת בפני לווים. אם כי ע"פ הפשט זו אינה ההבנה של האחרונים ברמב"ם.

נקודה נוספת שאינה ברורה בסמ"ע היא הנקודה שהבאנו לעיל, שהוא מבין את ר"ת בדיוק הפוך משיטתו שמובאת בצורה ברורה ביותר במספר מקומות¹⁵. ניתן להסביר בדוחק שהמילים "אם כתבו בפנקסיהם", אין כוונתם שכתבו עדותם במטרה לשלוח לבי"ד, אלא שכתבו לעצמם "זכרון דברים". במקרה כזה ברור מדוע אפילו ר"ת פוסל, שהרי זה לא נכתב לשם עדות כלל. הסבר זה דחוק, מפני שהסמ"ע כותב: "בעדות שבשטר" - ודווקא שהוא שטר גמור התירו משום תיקון העולם כדי שלא תנעול דלת... לאפוקי אם כתבו דבריהם בפנקסיהם דלא מהני אפילו לר"ת וסיעתו כשאין העדים ראויים להעיד דהוי ליה כאלמים", מכאן משמע בפשטות שלשון כתיבה בפנקס (המובאת בסמ"ע) זה לשלוח לבי"ד עדות בכתב, שהרי מלשוננו משמע שהקילו בשטר גמור, בניגוד לשליחה של עדות בכתב, שאינה מועילה. מאידך גיסא, ניתן לדייק

11. אחת הקושיות היא, שפוסקים דין ע"פ השטר מדאורייתא ולא רק בדיני ממונות, אלא אף בדיני אישות ונפשות.

12. כפשט שיטתו של ר"ת, ולא כמו שהסמ"ע עצמו מביא את שיטת ר"ת.

13. מלשון "עדות שבשטר" משמע יותר שמדובר בעדות כתובה (פנקס), ולא בשטר ממש.

14. אם כי לשיטת התיבות ר"ת סובר שאם מתו העדים לא יועיל הכתב ששלחו, ואם כן יוצא שהרמב"ם מקצין בשיטתו אף יותר מר"ת, כיוון שלשיטתו אפילו מתו העדים דנים דיני ממונות על פי השטר.

15. תוס' ד"ה "דחזו בכתבא" (יבמות ל"א ע"ב), וזה לשונו: "ואומר ר"י דשמע מר"ת שנוהגין עכשיו ששולחין העדים עדותן בכתב ידם לבי"ד, ולא קרינא ביה מפיהם ולא מפי כתבם". וכן מובא בפירוש בטור חו"מ סי' כ"ח, וזה לשונו: "אבל ר"ת התיר שישלחו העדים עדותן לבי"ד בכתב ולא קרינא מפיהם ולא מפי כתבם", ואילו הסמ"ע כותב בפירוש: "לאפוקי אם כתבו דבריהם בפנקסיהן דלא מהני אפילו לר"ת וסיעתו".

מהמילה "בפנקסיהם" שכוונתו לעצמם ואין זה כשליחת עדות בכתב, כפי ההסבר שהצענו לעיל.

קיום שטרות

יש לעמוד על השאלה כיצד פוסקים דינים ע"פ שטרות, מהו ההבדל המהותי בשטר שמעניק לו את היכולת שיפסקו על פיו, גם בדיני קנסות ונפשות. נראה שרש"י עמד על שאלה זו, בגמרא בגיטין (ע"א ע"א, ד"ה: "ולא מפי כתבם") וזה לשונו: "דלא דמי לשטר שחתמוהו ביומו, דהוא אורחיה להכ"י. ע"פ הפשט, שטר מיועד לכך שיפסקו על פיו דינים גם כאשר בעלי הדין אינם. רש"י אינו מציין מהו ההבדל המהותי בין שטר לעדות כתובה¹⁶.

על מנת להבין את הסיבה לכך ששטרות אינם עדות מן הכתב יש לעיין בתוספות ביבמות (ל"א ע"ב, ד"ה "דחזו בכתבא"), שמביא את הגמרא בבבא קמא (צ"ח ע"א), שאם נשרף שטר ניתן להביא עדים שראו את השטר ולכתוב על סמך עדותם שטר חדש, מקשה התוספות על גמרא זו, שהרי זו עדות מן הכתב. ומתוך שם, שכאשר כותבים שטר חדש במקום שטר שנשרף, אין הם מעידים על המקרה עצמו, מפני שבמקרה כזה זו אכן עדות מן הכתב, אלא העדות היא שכך ראו שהיה כתוב בשטר. כותב התוספות שהסיבה לכך שעדות זו מועילה לכתוב שוב שטר על סמך העדות של השטר שנשרף אע"פ שלא ראו מעולם את המקרה שעליו כותבים את השטר, היא כיוון ש"אם היו מעידים שכך ראו בשטר שפיר הוה עבדי, דהרי הם כאילו מעידים: ראינו עדות שנתקבלה בבית דין. דעדים החתומים על השטר נעשו כמי שנחקרה עדותן בבית דין". צריך להבין למה חשוב לומר ש"נעשה כמי שנחקרה עדותן" על מנת שנוכל לכתוב שטר ע"פ עדים שראו את השטר הישן שנשרף.

ה"פני יהושע" (כתובות כ' ע"ב, בתוספות ד"ה "ורי יוחנן") כותב, ששטר נחשב "כמי שנחקרה עדותן" כאשר הוא אצל הבעל דין, והוא מסביר את הגמרא בבבא קמא, שכותבת שניתן לשחזר שטר שנשרף כאשר השטר הוא תחת יד אחד מבעלי הדין ולכן הוא נחשב כ"נחקרה עדותן". הפני יהושע מסביר מה התועלת בכך שהשטר תחת הבעל דין, וזה לשונו: "הא דאמרינן בעלמא עדים החתומים על השטר כמי שנחקרה עדותן בבית דין, היינו שכבר מסר השטר לבעל דבר, דמסתמא נעשה כדין וכמי שנחקרה דמיי". יש לדיוק ששטר שיוצא מתחת יד בעל דין הוא "כמי שנחקרה", ולא שנחקרה ממש,

16. דיון זה אינו רלוונטי לשיטת ר"ת, כיוון שלשיטתו עדות כתובה היא כשטר.

כלומר בית דין רואים את הפעולה כבעלת תוקף, והם עושים זאת מכיוון ש"מסתמא נעשה כדין".

שטרות ראייה ושטרות קניין - שיטת ה'פני יהושע'

על מנת להבין מדוע שטרות אינם כעדות מתוך הכתב, יש לעמוד ראשית על ההבדל בין שטרות ראייה לשטרות קניין. שטרות ראייה אינם מבצעים שום פעולה, כל מטרתם היא להוות הוכחה לעניין מסוים. בשטר הלוואה, לדוגמא, השטר לא מבצע את פעולת הקניין בכסף שלווים, את הכסף יש לקנות (ע"י הגבהה וכדו') ללא כל קשר לשטר. זאת בניגוד לשטר קניין שגורם לפעולה לחול, כגון בגיטין שעצם קבלת הגט גורמת לאשה לצאת מרשות בעלה.

ע"פ דברי הפני יהושע בכתובות שהבאנו לעיל, ניתן להבין ששטרות קניין אינם צריכים חיזוק כאשר הם אצל הבעל דין, כיוון שהפעולה שלהם כבר בוצעה כדין, ולכן ניתן לכתוב שטר חדש על סמך מה שראו את השטר, כיוון שמרגע זה השטר מהווה הוכחה בלבד לפעולה שברור לנו שהתבצעה.

מאידך גיסא, שטר ראייה אינו מוכיח שעצם הפעולה התבצעה, מכיוון שהשטר לא יוצר כל פעולה, בניגוד לשטר קניין שהעובדה שהוא אצל הקונה מוכיחה שפעולת הקניין אכן התבצעה. אם כן לכאורה אם ראו העדים את שטר הראייה בעבר, הם לא יכולים לכתוב שטר חדש, כיוון שהם יוצרים עדות (השטר החדש הוא העדות שנוצרת) שאין וודאות שהיא אכן קיימת, כיוון שיכול להיות שההלוואה לא התבצעה מעולם. לכן יש הכרח לראות את השטר "כחקרה עדות", כלומר כאילו בית דין פסקו שהאדם חייב כסף לחברו, ולכן שטר הראייה מקבל תוקף של פעולה שכבר התבצעה, כיוון שאם בית דין פסקו שפלוגי חייב כסף לפלוגי, הרי החוב אינו מוטל בספק, ועדים שמעידים שראו שטר זה מעידים על פעולה ודאית. כל האמור לעיל נכון ע"פ דברי הפני יהושע, שניתן לשחזר שטר כיוון ש"מסתמא נעשה כדין".

שיטה זו מובאת גם ב"קהילות יעקב" (יבמות, סי' כ"ד) וזה לשונו: **"אבל** שטרא דנפק מתותי ידיה דבעל דין, לא אמרינן ביה מפיהם ולא מפי כתבם, דהא מעידנא דחתימי בשטרא ויהבי ליה למריה לא יכלו למהדר בהו והוה ליה כמי שנחקרה עדותן בבית דין".

ובדומה להסברנו בפני יהושע, יש לסביר את כוונת הקהילות יעקב ש"לא יכלו למהדר בהו", כיוון שהפעולה כבר התבצעה ושטר זה אינו משמש לראייה כלל. ועוד ניתן להסביר את שיטת הקהילות יעקב כהבנתנו בפני יהושע מהמשך דברי הקהילות יעקב שם וזה לשונו: **"נראה** דזה פשוט לכולי עלמא דבשטר מקויים ליכא פסול דמפי כתבם,

דכיוון שנתקיים בבית דין אנו דנים כבר ע"פ מעשה בית דין שכבר קיבלו עדות השטר בשעת הקיום, ובמעשה בית דין ליכא פסולא דמפי כתבם".
 אם כן לשיטת הקהילות יעקב, ישנה חלוקה בין "ביצוע פעולה" (גירושין, קניין), ל"אי ביצוע פעולה", וקיום השטר הוא ביצוע הפעולה, כהסברנו בפני יהושע.

שטרות ראייה בניגוד ל"כותב על פנקסו"

ה"קהילות יעקב" מסביר בהמשך חידושו ביבמות, את ההבדל המהותי בין שטרות ראייה, לשטרות שמטרתם לשמש "זכרון דברים" (דוגמת "פנקס" המובא בראשונים בכתובות כ' ע"א שראינו לעיל), וזה לשונו: **"דהיכא** שהוא שטר לית ביה פסול מפי כתבם... והוא משום דעדים החתומים על השטר כמי שנחקרה עדותן בבית דין, והוה ליה כשטר מקויים שדנים על פיו, דהא מדאורייתא אין צריך קיום, אלא דלא מיחשב שטר רק מה שנעשה על מנת למוסרו לבית דין לראיה. אבל מה שנעשה לדוכרן פתגמא ואפילו על מנת למוסרו לבית דין בתורת עדות, לא מחשבא שטר".

בפשטות ניתן להבין מדבריו שלשטר ראייה יש תוקף של "נחקרה עדותן" באופן אוטומטי, מעצם היותו שטר, בניגוד לזכרון דברים שאין לו תוקף "נחקרה עדותן" כלל¹⁷. אבל הסבר זה תמוה, שהרי ע"פ דבריו לעיל כפי שהסברנו את שיטתו ע"פ הפני יהושע, הוא סובר שלשטרות ראייה אין תוקף של נחקרה עדותן כלל, אלא אם כן באו עדים והעידו על המקרה או החתימות¹⁸.

הנראה אם כן מדבריו שאין לשטרות ראייה תוקף של "נחקרה עדותן" ממש (כלומר שטר מקויים באופן אוטומטי), אלא שהוא מסביר, שאין בשטרות בעיה של עדות מן הכתב כיוון שהחתימות הם "כמי שנחקרה עדותן", וניתן להבין **שמחשיבים זאת** כ"נחקרה עדותן", כל עוד לא התעוררה בעיה בכשרות החתימות, ע"פ דברי הפני יהושע שהבאנו לעיל, **"דמסתמא נעשה כדין"**. ניתן לדייק זאת גם מדבריו, וזה לשונו: **"דהיכא** שהוא שטר לית ביה פסול מפי כתבם... והוא משום דעדים החתומים על השטר כמי שנחקרה עדותן בבית דין, והוה ליה כשטר מקויים שדנים על פיו". הוא אינו

¹⁷. כאמור לעיל, התועלת בזכרון דברים הוא כאשר רוצה להשתמש בכתב זה על מנת להיזכר בעדותו, בכפוף למחלוקת ר' הונא ור' יוחנן בגמרא בכתובות, לגבי השאלה עד כמה עליו לזכור את עדותו.

¹⁸. ואפילו בשטרות קניין כל התוקף של "נחקרה עדותן" הוא משום ש"מסתמא נעשה כדין", אבל אין הם מקויים ממש עד שיעידו על תוכן השטר על מנת לאמת את עדותם, או שאחרים יעידו על חתימותיהם.

סובר שהשטר מקוים אלא שרואים אותו כמקוים, כלומר שאין זו עדות אלא רואים כאילו נפסק כבר הדבר בבית דין, אולם אם יתעורר ספק בכשרות השטר יהיה צורך להביא עדים שיקיימו אותו ממש.

לסיכום, ניתן להסביר את הפני יהושע, שהדבר שנותן את התוקף לשטרות קנין הוא העובדה שנעשתה בו פעולה, שהרי אי אפשר לערער על המציאות, ואין זו עדות כלל, ואילו בשטרות ראייה כוונת "כמי שנחקרה עדותן" זה שרואים את הפעולה כאילו נפסקה בבית דין, וכפי שכותב הקהילות יעקב "ובמעשה בית דין ליכא פסולא דמפי כתבם", כלומר, גם בשטרות ראייה תוקפם בא מצד פסיקת הדין, שהפכה אותם למציאות קיימת, וזו משמעות "קיום שטרות".

בירור נוסף בדברי הפני יהושע, ע"פ ה"תומים"

ע"פ דברי הפני יהושע ניתן להבין את דברי ה"תומים"¹⁹, ששטרות קניין כשרים מדאוריתא, ואין זו עדות מן הכתב, כיוון ששטר קניין אינו משמש כלל לעדות, אלא כל עניינו הוא ביצוע הקניין. בניגוד לשטרות קניין, מדאוריתא שטרות ראייה הם עדות מן הכתב, והם כשרים רק מדרבנן, "שלא לנעול דלת בפני לוויים". לשיטת ה"תומים" אם נפל ספק בכשרות שטר קניין, יהיה צורך להביא עדים שיעידו על המעשה, כיוון שלשטר קניין אין שום תוקף של עדות מקוימת, ואם כן כל ערעור על כשרות השטר הוא בעל תוקף. ה"תומים" מסביר ש"עדים החתומים על השטר כמי שנחקרה עדותם", כוונתו שלא חוששים לכשרות השטר אלא אם כן ערערו על כשרותו.

ע"פ דבריו אלו ניתן להבין מהו עניין קיום שטרות. על מנת שלא תתעורר בעיה לגבי כשרות השטר בעוד זמן רב ואז לא נוכל למצוא אנשים להעיד על המקרה, מביאים כבר בשעת נתינת השטר עדים שנותנים תוקף לחתימות העדים בשטר.

כמו כן, יש לעיין בדברי ה"נתיבות" בחו"מ (כ"ח ס"ק ז'), שכותב: "גיטין וקידושין דמדאוריתא כמי שנחקרה...". ומביא שם את הש"ך שמעיר על דין זה: "אלמא דמדאוריתא אין צריך לקיים השטר כלל". ע"פ דברינו, אין שטר קניין משמש כלל לעדות, ורק חכמים תיקנו מעשה מסוים בשטרות, שנותן להם תוקף של עדות. ואילו בשטר קניין, אין שום צורך בעדות, כיוון שאין מטרת שטר הקניין לשמש עדות.

דוגמא טובה שמבואת ע"י ה"נתיבות" (שם) לשטר קנין היא - גט, וזה לשונו: **"כוונתו** לומר דעדי חתימה של הגט לא הוי עד מפי עד כיוון דכל עיקרן של עדי חתימה לאו להעיד באין שנתגרשה זאת האשה, דהא לעולם כשתשאל לעדי חתימה אם נתגרשה

19. מובא בחידושי חתם סופר על כתובות כ' ע"א בפסקה "והנה דעת הרמב"ם".

זאת האשה ישיבו שאינן יודעין... ועדות שנתגרשה האשה העדי חתימה לא מעידין כלל".

ומדאוריתא אין צורך בעדים על המעשה, על מנת לגרום לו לחול אלא "רק כשהבעל מוסר הגט לידה אגן סהדי שנתגרשה".

וכן מובא בר"ן בגיטין (מ"ח ע"א בדפי הר"ף בתחילתו) וזה לשונו: "והרי מסירתו כורתת, דכל שנתקיים בחותמיו ליכא למיחש דאיהי זייפתיה ואנן סהדי דאיהו יהביה ניהלה", שוב רואים אנו שהשטר פועל את פעולתו באופן עצמאי²⁰, והעדים הם על מנת שלא יצא ערעור על השטר.

סיכום לדברינו עד כה מובא במאירי בקידושין (כ"ו ע"א, ד"ה "ואמר אח"כ"): "הקרקע נקנה בשטר, ופירושו שטר העשוי לגמר קנייה... ושטר זה העשוי לקנייה אינו קונה עד שיגיע השטר לידו, ואינו כשטר העשוי לראיה, ששטר העשוי לראיה צריך עדי חתימה מחשש כפירה, וכן שיהיה בדבר המתקים, ושאי אפשר להזדייף. אבל זו (שטר קניין) אפילו על הנייר או על החרס ובלא חתימת עדים, אלא שיש מצריכים לה עדי מסירה שאין זה אלא לגמר קנייה".

נראה מדבריו שעקרונית שטר קניין אינו משמש לשום פעולה מלבד הקניין, ולכן הוא יכול להיעשות מדבר שאינו מתקיים, וכן דבר העשוי להזדייף, ושטר ראייה אינו כן. המאירי בדבריו מחדד את הנקודה שבשטר ראייה, מאחר וכל מהותו הוא "עדות מן הכתב", עדי החתימה הם העדים על המעשה, בניגוד לשטרות קניין שעדי החתימה אינם יכולים להעיד על מעשה כיוון שאולי הוא לא התבצע כלל, ולכן אם רוצים שהוא יוכל להוות גם שטר ראייה יש צורך לקיים את השטר²¹.

לסיכום, הפני יהושע מביא את היסוד שרואים שטר קניין כ"נחקרה עדותן" כיוון שהפעולה בו כבר התבצעה, בניגוד לשטרות ראייה, שבהם צריך קיום, וניתן לראות הבנה זו בפירוש ב"קהילות יעקב". ע"פ שיטת ה"תומים" הני"ל ניתן להשליך לשיטת הפני יהושע, ששטרות ראייה מדאוריתא הם עדות מן הכתב, והם כשרים כדי שלא לנעול דלת בפני לווים.

20. הרמב"ם כותב בפירוש בהל' מכירה (פ"א ה"ז) וזה לשונו: "כיצד בשטר? כתב לו על הנייר או על החרס... כיוון שהגיע שטר לידו קנה אע"פ שאין שם עדים כלל". נראה אם כן שאין לעדים שום קשר לעצם הקניין, אלא לפי דברינו, הם למקרה שיצא ערעור על השטר.

21. ברור אם כן מדוע בעדים שמקיימים את השטר מספיק שמזהים את חתימות העדים, כיוון שהחיסרון בחתימות העדים הוא רק על העתיד, שמא לא נמסר. אולם עדים שרואים את השטר אצל אותו אחד שנמסר לו, ומכירים את העדים, נותנים לו תוקף. בנוסף לזאת הם גם נותנים אמינות לשטר שנכתב ע"פ דין כיוון שהם מכירים את החותמים.

קיום שטרות - מתו העדים

החתם סופר מציין שבפשטות יש להבין ברמב"ם (הל' עדות פ"ג ה"ד) שבדיני ממונות פוסקים דין ע"פ שטרות אפילו אם העדים מתו. ע"פ דברינו לעיל חשוב לזכור שאין דברים אלו עוסקים בשטרות קניין כלל, כיוון שמדאוריתא אין שטרות קניין משמשות לפסוק דינים על פיהם, אלא כל מטרתם הוא לבצע קניין. יתירה מזאת, ע"פ היסוד שהבאנו לעיל שבשטרות ראייה קיום השטר הוא הנותן לשטר את התוקף שלו, ואילו בשטרות קניין התוקף שלהם בא מצד הפעולה שכבר התבצעה, אם כן אם מתו העדים לפני שקנה בשטר זה, השטר פסול ולא ניתן לקנות בו. אולם בפועל משתמשים בשטר קניין גם כשטר ראייה²², ומבחינת צד הראייה שבו ניתן לפסוק דין על פיו גם אחר מות העדים, בדיוק כמו בכל שטר ראייה.

לעומת הסבר זה מביא החתם סופר את שיטת הלחם משנה בהסבר הרמב"ם הנ"ל שמדין תורה עדים בשטר מועילים כל עוד הם חיים מפני שיש צורך שיהיו ראויים להעיד²³, ואילו אם מתו העדים, מדאוריתא השטר פסול כיוון שאינם ראויים להעיד, והכשירו שטרות אלו בדיני ממונות כדי שלא לנעול דלת בפני לווים. כפי שהבאנו לעיל בשיטת החתם סופר בהסבר הרמב"ם, ברור שמדובר כאן בשטרות ראייה.

שטר שאינו מרצון המתחייב

היום של שלמה' ביבמות סי' י"ג מביא את שיטת ר"ת, שנהגו לשלוח עדות בכתב לבית דין בדיני ממונות בלבד. הוא מביא שם את הרשב"א (שו"ת הרשב"א תשובה אלף ר"ט) וזה לשונו: "אין עדות שבשטר עדות, אלא בשטר שיעשה מדעת מתחייב, כשטר מקנה... אבל כל שטר שלא נעשה מרצון המתחייב אינו אלא כפנקס בעלמא". לעומת זאת בדינים כגון דיני קנסות, מכות וכן באשה שזינתה אין דנים ע"פ השטר, כיוון שזו עדות מתוך הכתב, וכן כותב הרמב"ם בהל' עדות (פ"ג ה"ד) וזה לשונו: "ואין דנים בעדות שבשטר בדיני קנסות, ואין צריך לומר במכות ובגלות, אלא מפיהן ולא מכתב ידן". ומעיר שם היש"ש על שיטת הרשב"א וזה לשונו: "אם כתבו וחתמו העדים שלא

22. לכן כותבים שטרות קניין ע"פ כל הכללים של שטרות ראייה, כגון כתיבה על דבר שאינו יכול להזדייף ודבר המשתמר.

23. ע"פ הסברנו, אם אינם ראויים להעיד, לא ניתן להחיל עליהם את "עדים החתומים על השטר נעשה כמי שנחקרה עדותן" כיוון שכוונת הכלל הוא שמתייחסים אל הכתוב בשטר כעדות שנמסרה בפני בית דין, ובית דין פסק ע"פ עדות זו, והרי הם אינם ראויים להעיד כלל.

מדעת המתקדשת, אין סומכין על עדות זה עד שיבואו ויעידו מפיהם²⁴... ומ"מ היכא דהוגבה העדות כבר, והעידו בפה ובפני בית דין, והבי"ד היו מקיימים, פשיטא דשליחותיהו קעבדינן, ודינן עליה". היוצא מדבריו, שכוונת הרשב"א שכתב "כל שטר שלא נעשה מרצון המתחייב אינו אלא כפנקס בעלמא" היא שבשטר שלא נעשה מרצון המתחייב אין מחילים את הכלל ש"עדים החתומים על השטר נעשה כמי שנחקרה עדותן בבית דין", ואם כן כאשר השטר קיים ממש בבית דין, אין בעיה של עדות מן הכתב²⁵.

ראינו לעיל את שיטת ה"תומים" ש"עדים החתומים על השטר נעשה כמי שנחקרה עדותן", אין כוונתו שהשטר מקויים באמת, אלא שאין רואים אותו כעדות מן הכתב, ואם יצא ערעור על השטר צריך קיום, וכל עוד לא יצא ערעור אין צריך קיום. ע"פ דבריו אלו מובן מדוע שטר שאינו מדעת מתחייב הרי הוא כפנקס. כל כוונת אמירה זו היא שלא רואים שטר זה כנחקרה עדותן, כלומר שחכמים לא תיקנו שיהיה כשר כל עוד לא יצא עליו ערעור, ויש להסביר שתיקנו נאמנות כל עוד אין חשש ממשי שיצא עליו ערעור, אולם כאשר השטר אינו מדעת אחד מבעלי הדין, יש חשש סביר שבעל הדין יערער על כשרות השטר, ובמקרה כזה מלכתחילה לא תיקנו שיהיה כ"נחקרה עדותן", כדי שיקיימו אותו כל עוד העדים נמצאים.

סיכום

עמדנו על כמה מחלוקות שנגזרות מהגמרא בכתובות: "תנו רבנן כותב אדם עדותו על השטר ומעיד עליה אפילו לאחר כמה שנים. אמר ר' הונא: והוא שזוכרה מעצמו, ר' יוחנן אמר: אפילו שאין זוכרה מעצמו".

²⁴. ניתן לדייק "אין סומכין על עדות זה", כלומר שטר קניין זה (שטר קידושין) אינו מועיל לראיה על ביצוע הקידושין (כיוון שהעדים החתומים לא ידעו בשעת החתימה האם הקידושין התבצעו, ואולי הבעל התחרט לאחר מכן), ולכן יש לקיימו אם רוצים להשתמש בו גם לראיה על ביצוע הקידושין.

²⁵. מהערת הישי"ש על הרשב"א מובן ש"עדים החתומים על השטר נעשה כמי שנחקרה עדותן", אין כוונתו שתוקף השטר בא מכיוון שקויים כבר בבית דין, אלא אפילו לא קויים בבית דין דנים על פיו (וכלל זה מועיל כל עוד לא יצא ערעור על השטר, וכן רק כאשר השטר הוא מרצון המתחייב), ואילו כאשר יש בעיה באחד מהתנאים שבו מחילים את הכלל, יש צורך בקיום ממשי בבית דין. זה מובן כאן מדבריו שרק כאשר אין זה מדעת בעל הדין צריך לקיים בפועל, מכאן שאם זה מדעת בעל הדין, ואין ערעור על השטר, לא צריך לקיים.

ההסבר הרווח בראשונים הוא שמדובר בכתיבת העדות לעצמו (על פנקסו), כדי שיוכל להיזכר במקצת עדותו אם ישכח אותה, ור' יוחנן ור' הונא חולקים האם מותר לו להיזכר ע"י פנקסו²⁶.

שיטה נוספת היא שיטת ר' משבחה גאון שהגמרא מדברת בקיום שטרות, שלשיטת ר' יוחנן העד עצמו יכול לקיים את השטר אפילו אינו זוכר את העדות, אלא מקיים ע"פ החתימות, ור' הונא סובר שזה "מחזי כשיקרא" ויכול לקיים רק אם זוכר עדותו. שיטה נוספת היא שיטת ר' האי גאון שכוונת הגמרא היא שניתן לכתוב שטר על עדות אפילו עבר זמן רב ולא חוששים שמא השתנה הדבר, והמחלוקת בין ר' יוחנן לר' הונא היא בנושא אחר, אם שכח מקצת עדותו ואחר מזכיר לו, עד כמה צריך לזכור. ראינו גם את שיטת ר"ת ששולחים עדות בכתב לבית דין ואין זו עדות מן הכתב, כיוון שראוי להעיד, והבעיה בעדות מן הכתב היא רק באילם וכדומה שאינם ראויים להעיד. בהמשך עסקנו בשאלה כיצד שטר מועיל הרי לכאורה זו עדות בכתב. הסברנו את הקשר בין "עדים החתומים על השטר נעשה כמי שנחקרה עדותן", לכך שאין זו עדות מן הכתב. עמדנו על מהות קיום השטר, תוך חלוקה בין שטרות קניין לשטרות ראייה. ע"פ הבירור הנ"ל הסברנו את החתם סופר שמבין את הרמב"ם כפי שאכן מובן מדבריו על דרך הפשט, ששטר אינו מתבטל אם מתו העדים, וכיצד קיום השטר מועיל במקרה שמתו העדים. בירור נוסף שעמדנו עליו הוא מדוע שטר שנעשה שלא בהסכמת אחד הצדדים דינו כפנקס (שיטה המובאת בשו"ת הרשב"א).

26. תוס' ר"ד סובר שמדובר בפנקס, אולם לשיטתו ר' הונא סובר שמטרתו לקרוא עדותו על מנת שלא ישכח, אבל אם שכח אפילו מקצת והביט בפנקסו בכדי להיזכר, הרי זו עדות מן הכתב.